

BOTLIK JÓZSEF

KÍSÉRLETEK SZOVJET „NAGY-KÁRPÁTALJA” LÉTREHOZÁSÁRA 1944–45-BEN

Az 1989-ben újjáépített tiszaujlaki Turul-emlékmű – A Rákóczi-szabadságharc első nyertes ütközetének helyén 1906-ban, II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor emlékoszlopot állítottak, melynek talapzatába a történelmi Magyarország 36 vármegyéjéből hoztak földet.

A szovjet Vörös Hadsereg a Kárpátok galíciai, keleti előterében hosszú, elkeseredett harcokat követően csak 1944. szept. 27-én tudott betörni a Tatár-hágón Kárpátalja területére. A Magyar Királyi Honvédség erőteljesen védekezett, és július derekától több mint három hónapig az általa kiépített hármas erődvonagra – a Hu-

nyadi-állásra, majd a Kárpátok gerincén a Szent László-állásra, végül az Árpád-vonalra – támaszkodva hősiességgel gátolta a szovjet haderő előrenyomulását és áttörését a Kárpátokon. A Vörös Hadsereg csak súlyos harcok és nagy veszteségek – hivatalos adatok szerint 10 060 halott, 41 387 sebesült és 1806 eltűnt katona – árán tudta

elfoglalni Kárpátalját.¹ Ungvár okt. 28-án esett el, ezzel megtörtént a vidék teljes szovjet katonai megszállása Csap nagyközség kivételével, amelyet november 26-áig védtek a magyar honvédség alakulatai. Itt, a Tiszai-hídfőnél még dörögtek a fegyverek, ádáz közdelem zajlott, amikor alig 50 kilométerre, Munkácson november 19-én, 294 küldött részvételével tartott gyűlésén megalkotották Zakarpatszka (‘Kárpátontúli’, ti. Kárpátaljai) Ukrajna Kommunista Pártját (ZUKP), amely kimondta a „kárpátukránok ősi óhaját”-t: a terület, „Kárpátontúli Ukrajna újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával.

Miután megtörtént a kárpátaljai magyar férfilekosság gulágokra hurcolása és a magyarság megfélemlítése, nov. 26-án ugyancsak Munkácson a népbizottságok I. kongresszusának 663 küldötte (magyar nem volt köztük) *Kiáltványban* (МАНИФЕСТ, ‘Manifeszt’) nyilvánította ki Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához való csatolását. Az ekkor megválasztott 17 tagú legfelső államhatalmi szerv, a Народна Рада (Narodna Rada, ‘Népi Tanács’, a magyar sajtóban Néptanács; a továbbiakban ezt használjuk) másnap, 1944. nov. 27-én megalakította „Zakarpatszka-Ukrajna” állam kormányát, amely elnökségből és 11 meghatalmazottból (miniszterből) állt. Az akkori szovjet gyakorlatnak megfelelően Kárpátalja (ukránul: Закарпатська Україна, ‘Zakarpatszka Ukrajna’, Kárpátontúli Ukrajna) politikai és állami vezetője is egyazon személy volt: Ivan Turjanica (1901–1955), a ZUKP első titkára és a Néptanács, azaz a kormány elnöke.² A munkácsi kommunista pártkonferencia határozatát, majd a népbizottságok kongresszusának *Kiáltványát*, valamint kérelmeit Kárpátalja Szov-

jet-Ukrajnával való „újraegyesítéséről” Joszif V. Sztálin (1878–1953)³ azonban 14 hónapig(!) nem vette figyelembe. Eközben Kárpátalja 1944. nov. 27-étől 1946. január 22-éig a ZUKP irányításával, szovjet törvények alapján gyakorlatilag a Szovjetunió egyik szövetséges szovjetkörtársaságaként működött, önálló kormánnyal, minisztériumokkal és különféle fő-, illetve szakhatóságokkal.⁴

Közben Kárpátalja esetében (is) egyértelműen két-színű volt a Szovjetunió legfelső vezetésének politikája. Külügyi szinten Moszkva ígéretet tett Csehszlovákia 1937 előtti államhatárainak visszaállítására, amelybe Podkarpatszka Rus is beletartozott. Ugyanakkor katonai, illetve pártvonalon, valamint partizáncsapatok szervezésével előkészületeket tett Kárpátalja elfoglalására. Az akkor még magyar fennhatóságú területre 1944 nyarán szovjet repülőgépekről partizánosokat dob-tak le. Közben a május 8-án aláírt szovjet–csehszlovák egyezményben a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága ígéretet tett arra, hogy „az ellenségtől felszabadított Kárpátalján” a hatalmat átadja az Edvard Beneš (1884–1948) vezette londoni csehszlovák emigráns kormány képviselőinek. (Egyébként Beneš 1937-ben egy Pjotr Zubov nevű NKVD⁵ rezidens szervezte be szovjet ügynököknek.⁶) Amikor a Vörös Hadsereg 1944. okt. elején elérte a Kárpátok hegyláncát, Sztálin és vezérkara nem teljesítette Beneš kérését, hogy a szovjet kötelékben harcoló Ludvík Svoboda (1895–1979)⁷ tábornok vezette csehszlovák hadtest is részt vehessen Kárpátalja elfoglalásában. A zömében ruszin katonákból álló egység csak a német és magyar csapatok által védett

¹ Нариси історії Закарпаття Том. II. (1918–1945.) Редакційна колегія, відп. ред. І. Гранчак. Ужгород, 1995. 541. о. [Kárpátontúli (sic!), ti. Kárpátalja] vázlatos története. II. köt. 1918–1945. Szerk. biz. (...) I. Hrančak. (...) Uzshorod, 1995.)

² A boldogság felé. Kárpátontúli vázlatos története. Uzshorod [Ungvár], 1975. Kárpáti Könyvkiadó, 173–174. old. – Turjanica Jánosként született Munkácson, 1919-ben a magyar tanácsköztársaság katonájaként harcolt a románok ellen Huszt, majd Csap, Kassa és Eperjes visszavételéért a cseh légionárius csapatokkal szemben. 1921 és 1925 között Budapesten kéményseprőként dolgozott, illegális kommunista lett. Hazatérve Kárpátaljára a CSKP tagja. Kétszer is kiszökött a Szovjetunióba, a harkovi pártfőiskolán tanult, majd hazaküldték, 1941-ben belépett a Vörös Hadseregbe. 1944 októberében egy kommunista csoporttal érkezett Kárpátaljára. In: Encyclopedia of Rusyn History and Culture. [A ruszin történelem és kultúra enciklopédiája.] Paul Robert Magocsi and Ivan Pop editors. Toronto–Buffalo–London. 2002. 470. o.

³ Sztálin, Joszif Visszarionovics, a Szovjetunió Kommunista Pártja főtitkára és a Népbiztosok Tanácsának elnöke, vagyis miniszterelnök volt.

⁴ Bővebben: BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945. II. köt. Szerk., előszó: Udvari István. Nyíregyháza, 2005. 256–264. o.

⁵ Belügyi Népbiztoság, közismert rövidítése: NKVD. (Народный Комиссариат Внутренних Дел, НКВД, – Narodnij Komiszszariat Vnutrennyih Gyel). Az államigazgatás legfőbb belügyi szerve volt 1934 és 1946 között a Szovjetunióban.

⁶ NEMERE István: Beneš, az ügynök. In: Rubicon, 2006. 2–3. szám, 115. o. Lásd bővebben, ÁDÁM Magda: Ki volt valójában Beneš? Budapest, 2009. – Egyes adatok szerint az államelnöki tisztségéről való lemondása, 1938. október 5. után Beneš a szovjet NKVD ügynökei menekítették ki Cseh-Szlovákiából Nyugatra.

⁷ Svoboda, Ludvík hadseregtábornok később, 1968 és 1975 között a Csehszlovák Szocialista Köztársaság elnöke, a Szovjetunió Hőse kitüntetés birtokosa.

Duklai-hágót ostromolhatta.⁸ Az ún. duklai csata 1944. szept. 8-ától okt. 28-ig tartott, és az egyik legvéresebb, ötven napig tartó ütközet volt a német-magyar, illetve a szovjet-csehszlovák csapatok között, amely döntetlennel végződött. A német-magyar csapatok ezt követően a Felvidéken déli irányba vonultak vissza Eperjes városáig.

A legfelsőbb szovjet vezetés minden bizonnyal egy korábbi csehszlovák ígéretet akart beváltani, miszerint Csehszlovákia a szláv testvériség szellemében lemond az 1919. szeptember 10-én kötött saint-germaini békeszerződésben ajándékba kapott Kárpátaljáról a nagy orosz (szovjet), esetleg az ukrán állam javára. Az újonnan alakult ország⁹ első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937)¹⁰ ugyanis már a következő évben, 1920-ban – amikor június-júliusban a szovjet-orosz hadsereg hadat viselt Lengyelországgal – Prágában a következőket közölte Gillersonnal, a Szovjet Vöröskeleszt képviselőjével. „Én úgy tekintem Kárpátoroszországot (vagy Ruténiát, tudniillik Kárpátalját), mint egy Oroszország részéről Csehszlovákiára bízott zálogot, melyet mi az első alkalommal vissza fogunk adni Oroszországnak (más forrásban: Szovjet Uniónak). Ezt én köztársasági elnöki minőségemben a leghivatalosabban kijelentem. Felhatalmazom Önt, hogy erről kormányának Moszkvában jelentést tegyen”.¹¹ A fentiek után nem meglepő, hogy az akkori külügyminiszter, Edvard Beneš nemcsak a szovjet-orosz Vörös Hadsereg ellen küzdő lengyelek megsegítésére küldött magyar csapatoknak, hanem a francia katonai egységeknek az átvonulását is megtagadta Csehszlovákia területén.

Visszatérve az 1944. évre: okt. 28-án érkezett meg számos hivatalnok élén a kárpátaljai Huszt koronavárosba František Nimec (1889–1963) „teljhatalmú megbízott” (kormánybiztos), akit a londoni csehszlovák emigráns kormány (melyben gazdasági és újjáépítési

miniszter volt) már 1944. július 24-én kinevezett „a felszabaduló” Podkarpatská Rus csehszlovák közigazgatásának újjászervezésére. A tisztviselői által felkeresett településeken, például az akkor színmagyar Beregszászon is nemzeti tanácsot állítottak fel, megkezdtek a polgári pártok újjászervezését, és az 1938 előtti csehszlovák törvényeket kívánták újra bevezetni.

A Kárpátalját megszállt 4. Ukrán Front¹² Katonai Tanácsa november 13-án adta ki a 0036. számú szigorúan titkos rendeletét, amely szerint a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű hadköteles férfi lakosokat „ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni (...) és külön osztagokban, listák szerint, az NKVD fegyveres kíséretével, hadifogoly gyűjtőhelyekre kell irányítani”. Elrendelték, hogy minden 18 és 50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfi lakos három napon belül – november 14. és 16. között – köteles munkára jelentkezni. Ez utóbbiak valóban hadköteles korúak, de ekkor nem szolgáltak semmilyen hadseregben, tehát polgári személyek voltak! A titkos rendelet végrehajtását, vagyis a magyar férfilakosság elhurcolását kiterjesztették a később Csehszlovákiához visszacsatolt Ung-vidék (vagy Ungi sík) nyugati részére, vagyis Nagykapos járási székhelyre és körzetére, sőt a Felső-Bodroghközre (Királyhelmece és környéke) is. Ezen kívül a Romániához várhatóan visszakerülő észak-erdélyi, a Tisza bal partja alatt elhelyezkedő Dél-Máramarosra és attól nyugatra Ugocsában a Túrhat keleti felére, vagyis Halmi járási székhely térségére. A trianoni Magyarországon a Csonka-Beregre és a Túrhat északnyugati részén három falura: Tiszabecs községnél a hídfő térségére, valamint a szomszédos Magosliget és Uszka helységekre.

A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa fentebbi 0036. számú titkos parancsának kiadása után másnap, no-

⁸ DUPKA György: Emlékezés a sztálinizmus áldozataira. In: Trianoni Szemle, 2011. január–március (1. sz.), 37. o.

⁹ Kárpátalja sorsáról nem a rutén (ruszin) nép, hanem néhány, már hosszú évek óta az USA-ba kivándorolt tagja döntött akkor, amikor 1918. okt. 25-én Philadelphia egyik szállodájában a Bereg vármegyei származású Zsatkovics Gergely (Zhatkovych, Gregory; 1886–1967), a detroiti General Motors Corporation Autógyár jogtanácsosa megállapodott az akkor USA-ban tartózkodó Tomáš Garrigue Masarykkal. A minden nemzetközi jogi alapot nélkülöző magánszerződés szerint a Ruténföld „széles körű autonómiával” az új államként megalakuló Csehszlovákia része lesz. Vesd ö.: In: BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. köt. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok. 1918–1945. Szerk., előszó: Udvari István. 2005. 68–72. o.

¹⁰ Masaryk második, felvett vezetékneve onnan ered, hogy a felesége, Charlotte Garrigue az unokahúga volt Woodrow Thomas Wilson (1856–1924) politikusnak, az USA 28. elnökének (1913–21), a párizsi békekonferencia egyik meghatározó alakjának. – Lásd bővebben: Masaryk, Tomáš Garrigue a Podkarpatská Rus – Т. Г. Масарик та Закарпаття. Sáfredaktor Ivan Latko. Užhorod, 2000. (T. G. Masaryk és Kárpátalja, ukrán és cseh nyelven.)

¹¹ KEMÉNY Gábor: Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve. Előszó: Bródy András. Budapest, 1939. 72. o. – Masaryk felajánlásáról, HOKKY, Charles: Ruthenia spearhead toward the West. [Kárpátalja lándzsahegy Nyugat felé.] Gainesville, 1966. 17–18. o., ERDÉLYI István: Kárpátalja. New York, 1984. 11. o.

¹² A 4. Ukrán Frontot, Sztálin parancsára, 1944. aug. 5-én állították fel azzal a fő céllal, hogy elfoglalja Kárpátalját, és bekebelezze a szovjet birodalomba.

vember 14-én több mint száz magyarlakta községben a kisbírók dobszóval toborozták háromnapos „malenkij robot”-ra („kicsi munká”-ra) a 18 és 55 éves kor közötti férfiakat. A szovjet katonai hatóságok mindössze négy nap alatt Munkácstól északkeletre, a járási székhely Szolyva határában a Magyar Királyi Honvédség korábbi kaszárnyájában 10–15 ezer fő befogadására alkalmas gyűjtőtábort alakítottak ki az NKVD szabvány láger-építési tervrajzai alapján. Az „Ungvár–Szambor me-

nemzetiségű, letartóztatott hadköteles férfiakat nem szállították tovább a hadifogolytáborokba.¹³

Az NKVD alakulatai a SZMERS¹⁴ közreműködésével a magyar férfiak első gyalogos menetoszlopait 1944. november 18-án hajtották szigorú katonai biztosítással a szolyvai gyűjtőtáborba. Itt egyszerre 15–18 ezer embert tartottak fogva, akiket nagyobb csoportokban indítottak útnak a Szovjetunió belső területeire, a gulágokra.¹⁵ A szolyvai tábor működésének hetei alatt

A szovjet katonai hatóságok mindössze négy nap alatt Munkácstól északkeletre, Szolyva határában a Magyar Királyi Honvédség korábbi kaszárnyájában 10–15 ezer fő befogadására alkalmas gyűjtőtábort alakítottak ki

netvonalon” az Uzsoki-hágó irányában, az Ung völgyében fekvő Perecseny járási székhelyen, szintén a volt magyar honvédségi laktanyában pedig „átvevőhelyet” hoztak létre kb. kétezer ember számára. Emellett Huszt koronavárosban két ideiglenes, hasonló célú létesítményt állítottak fel addig, amíg a túlnyomóan magyar

tomboló kiütéses- vagy flekktífusz járványban 15–17 ezren (naponta átlagosan száz-százhuszan) haltak meg, akiket a közelben tömegsírokba temettek.¹⁶ A SZMERS kárpátaljai megtorlásait irányító egyik parancsnok Ivan A. Szerov (1905–1990) tábornok volt, aki később, 1954-től a KGB¹⁷ elnöke lett. Budapesti szovjet tanácsadóként az

¹³ BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991). Budapest–Szeged, 1991. 54–56. o.; Bővebben: Egyetlen bűnük, magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946). Közread. Dupka György. Ungvár–Budapest, 1993.; DUPKA György: A mi gólgótánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. Ungvár–Budapest, 2012.

¹⁴ SZMERS – Специальные Методы Разоблачения Шпионов, СМЕРШ (Szpecialnije Metodi Razoblacsenyija Spionov). Különleges Módszerű Kémelhárítás, a hétköznapiakban: Смерть Шпионам! (Szmerty Spionam!), Halál a kémekre! Három szovjet katonai titkosszolgálat összefoglaló neve, amelyet 1943. ápr. 14-én állítottak fel a Német Birodalom fegyveres ereje, a Wehrmacht (‘Véderő’) hírszerző és kémelhárító szolgálata, az Abwehr (‘Elhárítás’) elleni küzdelemre. Az 1944-től előretörő Vörös Hadsereg nyomában a SZMERS feladata lett a megszállt területeken a Szovjetunió ellenségeinek és a háborús bűnösöknek minősített személyek hollétének a felderítése, gulágokra hurcolása, nagyon gyakran a meggyilkolása is. A SZMERS-t 1946. május 4-én szüntették meg.

¹⁵ GULÁG – A kényszermunkatáborok, -telepek és börtönök („javító-nevelő intézmények”) kiterjedt rendszerét csúcscservként a Lágerek Főigazgatósága, a GULAG (ГУЛАГ, Главное Управление Лагереj – Glavnoje Upravlenije Lagerej) fogta össze a Szovjetunióban. A főhatóságot a Belügyi Népbiztosság egyik alosztályaként 1934. okt. 27-én hozták létre, hogy központosítsák az addig különféle szak- és területi szervek vezetése alatt álló büntetés-végrehajtás irányítását. Feladata a köztörvényes és politikai elítéltek, illetve hadifoglyok elkülönítése, őrzése, a kényszermunka megszervezése volt. A gulágok teljes felszámolására csak 1956 folyamán került sor, a javító-nevelő munka azonban továbbra is megmaradt büntetési formának.

¹⁶ A szovjet hatóságok később Szolyván, autóbusz-pályaudvar építettek a tömegsírokra, majd az 1980-as évek végén egy benzinkút is működött az áldozatok földi maradványai felett.

¹⁷ KGB – КГБ. A Szovjetunió államvédelmi szerve 1954 és 1991 között. – Комитет государственной безопасности (‘Komitet goszudarszvennoj bezopasznosztyi’), azaz Állambiztonsági Bizottság, amely közvetlenül a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának alárendelt hatóságként működött.

1956-os forradalom és szabadságharc elleni KGB műveleteket, majd a kommunista bosszút, a leszámolást vezette. Kárpátalja területén 1944 őszén hivatalosan nem léteztek hadifogolytáborok. A legóvatosabb becslések s a helytörténészek szerint 1944 novemberében Kárpátaljáról 30-40 ezer magyar férfit hurcoltak el, akik közül minden harmadik éh- vagy fagyhalál, ill. fertőző betegségek következtében elpusztult a légerekben. Az áldozatokhoz számíthatjuk azt a több ezer személyt is, akik a hazatérésük után hetekkel-hónapokkal haltak meg a gulágon szerzett testi és lelki gyötrelmeik, betegségeik következtében.

Eközben a trianoni békediktátummal Ugocsa vármegye Romániához rendelt déli részét, a Halmi központú járást a Túr folyásáig is Kárpátaljához, illetve a Szovjetunióhoz akarták csatolni. Ez a terület az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntéstől az ismét helyreállított Ugocsa vármegye szerves részeként 1944 őszéig újra Magyarországhoz tartozott. Ezután az 1944. november 14-e és 1945. március 13-a között létezett önálló, ún. „Észak-Erdélyi Köztársaság” igazgatta. A szovjet hadsereg csak az utóbbi időpontban engedélyezte – a magyarok elleni tömeges román megtorlások miatt – az onnan korábban kiharcolt román közigazgatás újbóli bevezetését Észak-Erdélyben.

Ebben a helyzetben nem volt véletlen, hogy a szovjet-ukrán területszerző törekvések szellemében „egyes túlbuzgó kárpátaljai kommunista funkcionáriusok megrajzolták 1944–1945-ben Kárpátalja új térképét. Ezeknek egyes változatai a Belügyi Népbiztosság, az NKVD irattárában is megtalálhatók”.¹⁸ A szovjetunióbeli ún. „Nagy-Kárpátalja” nemcsak az addigi ungi, beregi, ugoccai és máramarosi tájakat, hanem a következő területeket – Ungi-sík nyugati része (Nagykapos körzete), Felső-Bodroghköz (Királyhelmeck környéke), Csonka-Bereg, Tiszabecs környéke, az ugoccai Halmi járás, valamint Dél-Máramaros – is magába foglalta volna. Ezért ezekről a területekről is a gulágokra hurcolták a magyar férfilakosságot.

„Nagy-Kárpátalja” területét gyarapította volna az ún. „Eperjesi Ukrajna” is, aminek az ungvári kommunista vezér és a Néptanács elnöke, az említett Ivan Turjanica volt kezdeményezője, aki 1944 őszén agitátorokat küldött a vidékre. Hatásukra az eperjesi ruszin/ukránok intézőbizottságot hoztak létre, és kinyilvánították Eperjes város és környéke kiválását Kelet-Szlovákiából. A bizottság november 29-én felhívást küldött Kárpátontúli Ukrajna (ti. Kárpátalja) Néptanácsához Ungvárra, hogy a szovjet Vörös Hadsereg által felszabadított „Eperjesi Ukrainát” csatolják a Kárpátok északi oldalán élő galíciái (dél-lengyelországi) lemkók által lakott területtel együtt Kárpátontúli Ukrajnához. Kérésüket – többek között – azzal indokolták, hogy 1918-ban a Csehszlovákia által megígért rutén (ruszin) önkormányzatot nem kapták meg, és hatósági irányítással azóta tervszerű szlovákosítás zajlik a ruszin/ukrán településeken.¹⁹ Bár a kárpátaljai kommunisták egy része is támogatta az eperjesiek törekvését, a helyi megszálló szovjet katonai vezetés Moszkva utasítására a kérdést levette a napirendről. A Szovjetunióknak ugyanis elsősorban külpolitikai okok miatt nem volt érdeke a Kárpátalja területe nélkül újjáalakuló Csehszlovákia további megcsonkítása.

A trianoni békediktátumban Romániához csatolt, de 1940 és 1944 között újra Magyarországhoz tartozott, a Tisza bal partján fekvő Dél-Máramaros vidékének Kárpátaljához való csatolása érdekében 1944 decemberében igen erőteljes hírverést és aláírásgyűjtő mozgalmat indítottak a Máramarosszigeten és a környező falvakban tevékenykedő, Moszkvához hű ruszin/ukrán kommunisták. (A forgatókönyv kísértetiesen megegyezett a november 26-án, Munkácson tartott népbizottsági kongresszuson történetekkel, amikor megszavazták „Kárpátontúl újraegyesülését Szovjet-Ukrajnával”.) Azt hangoztatták, hogy ez a „máramarosi dolgozó nép kívánsága”, és fő céljuk, hogy „Máramarosi Ukrajna” elnevezéssel a területet Kárpátontúli Ukrajnával, azaz Kárpátaljával, illetve Szovjet-Ukrajnával egyesítsék. Az ese-

¹⁸ Egyetlen bűnük magyarságuk volt. 1993. 284. o.

¹⁹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL), Ungvár / Державний архів Закарпатської області, Ужгород. ДАЗО ('Derzsavnij arhiv Zakarpatszkoji blaszti', Uzshorod. DAZO). Fond / Фонд 4., опис / opis.1. (egység, tétel), спр. [авочник, 'szpravocsnik'] (mutatókötet) 11., apk. [, 'arkus'] 1–3. (old.), ('nomer', ügyiratszám) 229. (TSU./ 471–473.) Közli, DUPKA György: A Kárpát-medencéből elhurcolt és levéltári iratokkal is igazolt magyar és német rabok nyomában Oroszföldön és a Kaukázus országában. In: A Kárpát-medence elvesztett területeiről (Kárpátalja, Erdély, Felvidék és Délvidék) szovjet típusú táborokba hurcoltak kálváriája. Konferenciakötet. Szerk. Botlik József, Cseresnyésné Kiss Magdolna. Budapest, 2017. 106. o.

²⁰ A Máramarosi Népbizottság jegyzőkönyve. In: KTÁL. Fond 4., opis 1., mutatókötet 112., old. 1., ügyiratszám 340. (TSU./ 553–554.) Közli: DUPKA Gy., 2017. 106. o.

ményekről a Máramarosszigeten hetenként egy alkalommal magyar nyelven megjelenő, *A Nép* című „demokratikus lap” is részletesen tudósított. A „népközgyűlés” eseményeiről és a meghozott határozatokról készített, 1945. január 19-én keltezett, Ivan Odovicsuk elnök által aláírt jegyzőkönyvet Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságának is megküldték Ungvárra. Egyúttal sürgették a máramarosi terület Kárpátaljához történő csatlakozását.²⁰ Közben Máramarosszigetet és környékét szovjet-ukrán csapatok szállták meg, s az ukrán nacionalista Odovicsuk irányításával ukrán közigazgatást vezettek be. A „csatlakozás” a valóságban nem helyi mozgalom volt, hanem azt Nyikita Sz. Hruscsov (1894–1971), az Ukrán Kommunista Párt első titkára szorgalmazta. Az egyik korabeli szemtanú, Jeremia Vaszile (?–1951) máramarosszigeti alpolgármester visszaemlékezésében közölte, hogy 1944 novemberében az NKVD arra akart kényszeríteni néhány helyi kommunistát, hogy Ungváron írják alá „román-Máramaros egyesülését Kárpátaljával”.²¹

A máramarosszigeti *A Nép* című lap 1945. január 28-án, vasárnap megjelent száma közölte, hogy e napon tartják a második „egyesülési népközgyűlést”. Az újság fejléce fölött a következő szalagcím olvasható: „Éljen Máramaros csatlakozása Szovjetukrajnához!” A vezércikk címe: „A Nemzeti Demokrata Front egységesen kimondta a Szovjetukrajnához való csatlakozást”. Ugyancsak a lap első oldalán közölt vezércikk címe: „Belépünk a Szovjet népköztársaságba”.²² Az 1945. január 28-án tartott máramarosszigeti nagygyűlés határozata többek között kimondta: „Szerintünk Máramaros és [Máramaros]Sziget egyúttal ukrán föld, ahonnan bár évszázadok óta elüldözték az ukrán népet és más lakosokat a fasiszta osztrák-magyar és román elnyomók, mégis a lakosság többségét az ukrán lakosság adja. (...) Az ukrán, valamint a magyar és román lakosság is jónak látja a Szovjet Ukrajnával való egyesülést és egyöntetűen aláírta Ukrán Kárpátalja Néptanácsai Első Kongresszusának [1944. nov. 26-án Munkácson kiadott – B. J.] Manifesztumát Ukrán Kárpátalja és Szovjet Uk-

rajna egyesítéséről. Ez a manifesztum kifejezi álmainkat és törekvéseinket. A város 13 ezer lelket számláló lakosságából idáig több mint 8 ezren írták alá. (...)

A gyűlés egyhangúlag elhatározta: kéri az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Szovjetjét [Tanácsát], hogy egyesítse [Máramaros]Sziget városát és Máramaros területét anyaországával, Szovjet Ukrajnával.”²³

Ezt követően, 1945. február 4-én a Máramarosban élő ruszinok (ukránok) „kongresszusa” kérvényt juttatott el Hruscsovhoz, valamint Sztálinhoz, a hozzá intézett kérelemben írták: „az ősi ukrán Máramaros több mint 30 000 lélekkel a 17 tiszta ukrán községből (...) határozottan kívánjuk, a lelkünk mélyéből kérjük, hogy egyesüljünk Szovjet Ukrajnával. (...) Igazságtalanság lenne, ha a győztes Vörös Hadseregben harcolt önkénteseink a fasiszmus leverése után a román igába térnének vissza”.²⁴ Az ukrán nacionalisták eközben elüldözték, illetve letartóztatták a Máramarost irányító román Nemzeti Tanács tagjait, majd 1945. február 4-én „az első megyei kongresszuson megválasztottuk a nép Megyei Tanácsát, amely magára vállalta a megye igazgatását” – írták a Sztálinnak küldött fentebbi kérelemben. Ezzel teljesen átvették a terület vezetését, és még az előbbi napon elrendelték az ukrán nyelv kötelező használatát, az ukrán iskolák megnyitását, hetente hat óra kötelező ukrán nyelvtanítást a román és a magyar iskolákban.

Az ukrán nacionalisták által elfoglalt területről több mint kétezer katonaköteles magyar és német férfit, sőt nőket, rajtuk kívül még román nemzetiségűeket is a szolyvai gyűjtőtáborba hurcoltak. A szovjet legfelsőbb vezetés végül a Romániához visszakerült Dél-Máramarosban élő „dolgozó nép” óhajának sem tett eleget, mert elsősorban külpolitikai okok miatt nem engedélyezte „Máramarosi Ukrajna” egyesítését Szovjet-Ukrajnával, illetve a Szovjetunióval. A helyi ukrán uralom rövid ideig tartott, mert 1945. április 9-én Dél-Máramarosba is visszatért a Bukarestből irányított román közigazgatás. Ugyanezen a napon távoztak a vasútvonal melletti térséget megszálló szovjet-ukrán fegyveres alakulatok

²¹Autonómisták és centralisták, Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március.) Vál., szerk., bevez. tan. írta Nagy Mihály Zoltán, Vincze Gábor. Kolozsvár–Csíkszereda, 2003. 87–88. o.

²²A *Nép* (Máramarossziget), 1945. január 28. (6. sz.), 1. o.

²³A máramarosszigeti nagygyűlés határozatát közli: Autonomisták és centralisták, 2003. 297–298. o.

²⁴Máramaros, Tiszától délre fekvő területéről 1944 végén 1600 ukrán (ruszin) önkéntes lépett be a Vörös Hadseregbe. – A ruszin kongresszus kérvénye Sztálinhoz. In. Autonomisták és centralisták, 2003. 303–305. o.

is. A Tisza bal partján fekvő vidék központját, Máramarosszigetet azonban egyes erők továbbra is elszakítani igyekeztek. E törekvéseket a máramarosi Máragyulafalván született Ilie Lazăr (Lázár Illés, 1895–1976), a román Nemzeti Parasztpárt egyik országos vezetője akadályozta meg, aki egyébként Iuliu Maniu (1873–1953)²⁵ unokaöccse volt.²⁶

Végül az Ungi-sík nyugati táját és Felső-Bodroghköz sem rendelték a világháború után Joszif V. Sztálin meg-nagyobbodott szovjet birodalmához. Az ungi és a felső-bodroghközi térségből 1944. december első napja és 23-a között 36, ill. 15 településről összesen 2444 magyar férfit hurcoltak el a szovjet gulágokra, akik közül 876-an odahaltak.²⁷ Más adatok szerint 2494 polgári személyt hurcoltak el, az újabb kutatások viszont már 3000-re becsülik az akkor deportáltak számát. Gyalogosan hajtották őket a Perecseny, illetve Szolyva járási székelyeken felállított gyűjtőtáborokba, ahonnan az Uzsoki, illetőleg a Vereckei-hágón keresztül az ukrainai Szamborba kerültek. Ugyanebben az időben Abaúj-Torna, Borsod és Gömör vármegyék településeiről is tömegesen vittek el magyarokat a Kassa–Eperjes–Duklai-hágó útvonalon a mai lengyelországi Sanok város elosztótáborába, majd onnan ugyancsak a szovjet Gulágokra.²⁸ A felvidéki magyar helytörténészek 60–120 ezer főre becsülik a szovjet munkatáborokba hurcolt felvidéki, döntően magyarok, illetve németek számát.

Eközben, miután megtörtént a kárpátaljai magyar férfilakosság gulágokra hurcolása és a magyarság megfélemlítése, (mint írtuk) 1944. november 27-én, Ungváron megalakult Kárpátontúli (ti. Kárpátalja) Ukrajna kormánya, a Néptanács élén Ivan Turjanica elnökkel. Ezáltal sajátos kettős hatalom alakult ki Kárpátalján: a szovjet és a Huszt városában berendezkedett, visszatért csehszlovák közigazgatás František Nîmec vezetésével. Az utóbbi nem titkolta fő célját: megakadályozni (csehszlovák nézetben) Podkarpatská Rus, azaz Kár-

pátalja Szovjetunióhoz való csatolását. Az NKVD for-gatókönyve szerint Ivan Turjanica és harcostársai nem-csak a terrorszervezetre, hanem a IV. Ukrán Front ka-tonai tanácsára támaszkodhattak Zakarpatszka Ukra-jina (ZU, vagyis Kárpátalja) sajátos önkormányzatának kiépítésében, úgymond ezzel a népakarat kinyilvánít-ásában. Hiszen ezekre hivatkozva szakították el Kár-pátalját ismét Magyarországtól, más megközelítésben Csehszlovákiától. Kárpátalja hivatalos tagköztársasággá vagy autonóm területté való alakítását, vagy népszava-zást a moszkvai vezetés nem tervezte.²⁹ Sőt az ebben reménykedő ruszin nemzetiséget, különösen az értelmiségét egyre inkább a háttérbe szorította, megfélemlítette, a görögkatolikus egyházat és papjait a megszállás kezdetétől üldözte, hitehagyásra (aposztáziára) kényszerítette, és erőszakkal betagolta az 1931-től fennálló Munkácsi Pravoszláv Egyházmegyébe. Ezt követően a ruszin nyelvet is betiltotta, és helyette az uk-ránt nyilvánította hivatalos nyelvvé.

Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én erőteljes hangú körlevélben hívta fel a városi és falusi népbizottságok figyelmét, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot a csehszlovák kormány megbízot-taival és hivatalnokaival. Kárpátalján a hatalom egye-düli képviselője a Néptanács, amely december 9-én rendelettel tiltotta meg a csehszlovák hadseregbe tör-ténő toborzásokat. Ekkor a Rahói, a Técsői, a Huszti és az Ökörmezői járásból több mint háromezer önkéntes harcolt csehszlovák zászlók alatt. Másnap, 10-én Husz-ton a Néptanács és a kommunisták szervezésében több mint tízezren tüntettek a csehszlovák hivatalnokok el-len, és követelték hazatérésüket. Ugyanekkor a kárpá-taljai lakosság nevében Ivan Turjanica párt- és népvezér hivatalos levelet küldött Londonba Edvard Benešnek. Azt hangoztatta, hogy a kárpátaljai lakosok Csehszlo-vákia helyett egyhangúan Szovjet-Ukrajnát választot-ták, ezért azonnal rendelje vissza megbízottait. Ez végül

²⁵ A Szilágysomlyón született Iuliu Maniu az államfordulat, 1918 előtt Maniu Gyula, a Magyar Országgyűlés román nemzetiségű képviselője volt (1906–1910). Később Románia miniszterelnöke (1928–1930, 1932–1933), a Nemzeti Parasztpárt vezetője.

²⁶ Ilie Lazăr 1947-ben hazaárulás vádjával 12 évi börtönre ítélték, és a máramarosszigeti börtönben raboskodott. In. JUHÁSZ Kitty: A máramarosszigeti börtön, avagy a „végső megoldás” Romániában – a büntetőtáborokba zártak emberi jogai a nemzetközi jog szemszögéből. In. A Kárpát-medence elveszített területeiről 2017. 65. o.

²⁷ Egyetlen bűnük magyarságuk volt. 1993. 283. o.

²⁸ Bartók Csaba újságíró, helytörténész (Sepsi, Felvidék) előadása 2010. november 18-án Beregszászban, az Európa-Magyar Házban „Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” címmel tartott, a sztálini táborokba hurcolt magyarok és németek sorsáról rendezett nemzetközi konferencián. In. Trianoni Szemle, 2011. január–március (1. sz.), 33–34. o.

²⁹ DUPKA György: Emlékezés a sztálinizmus áldozataira. In. Trianoni Szemle, 2011. január–március (1. sz.), 37. o.

1945. január 12. és 15. között történt meg, amikor Nimec és hivatalnokai a felvidéki Kassa városába tették át a székhelyüket.

A Szovjetunió és Csehszlovákia között 1945. június 29-én Moszkvában aláírt szerződéssel a Szovjetunióhoz csatolták Kárpátalját, amelyet az Ungi-síkon az Ungvár–Csap között húzódó vasútvonaltól nyugatra 15 színmagyar községgel gyarapítottak.³⁰ Ekkor szakították ketté az ekkorra már egybeépült Nagyszelmenc és Kiszelmenc községet: az előbbi Csehszlovákiához került, az utóbbi a szovjet birodalomba. A megállapodást 1945. november 23-án hagyta jóvá a csehszlovák nemzetgyű-

jet-tagköztársaság jellegét, viszonylagos önkormányzatát és Ukrajna egyik megyéjévé alakították át.³¹

Két nap múlva, 1946. jan. 24-én adták ki Kijevben az USZSZK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 219. számú rendeletét, ebből is idézünk: „1946. január 25-től a Kárpátontúli területen az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvényhozása lép életbe”. Ez utóbbi ukázra azért volt szükség, mert a moszkvai legfőbb párt- és állami vezetéstől függő, de helyileg önálló Kárpátontúli Ukrajna (ti. Kárpátalja; **Закарпатська Україна, ЗУ**; 'Zakarpatszka-Ukrajna', ZU), lényegében szovjet tagköztársaságként működött, ahol annak kormánya (Néptanácsa)

A Szovjetunió és Csehszlovákia között 1945. június 29-én Moszkvában aláírt szerződéssel a Szovjetunióhoz csatolták Kárpátalját, amelyet az Ungi-síkon az Ungvár és Csap között húzódó vasútvonaltól nyugatra 15 színmagyar községgel gyarapítottak

lés, majd 27-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége. Az egyezmény csak 1946. január 30-án az okiratok Prágában történt kicserélésekor lépett hatályba. Ez előtt nyolc nappal hozta létre a fentebbi legfelsőbb elnökség 1946. január 22-én, Moszkvában kelt 218. számú rendeletével a „Kárpátontúli terület”-et (**Закарпатська область**, 'Zakarpatszka oblaszty') Ungvár székhellyel. Idézet: „Jóváhagyandó az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság előterjesztése a Kárpátontúli terület megalakításáról uzshorodi székhellyel”. Az intézkedéssel megszüntették Kárpátalja addigi önálló szov-

1944. nov. 27-ei megalakulásától 1946. jan. 24-éig, több mint egy évig (14 hónapig) a Szovjetunió törvényei voltak érvényben. Tehát *a Szovjetuniótól függött, és nem Ukrajnához tartozott*. Kárpátalja Ukrajnához való csatolása és egyúttal megyévé alakítása után rövid úton felszámolták a Kárpátalját addig irányító különálló ZU Kommunista Pártját, annak Központi Bizottságát; a kormányt, vagyis a Néptanácsot és annak meghatalmazotti (tulajdonképpen minisztériumi) vezetőszerveit. Megszüntették a többi, addig független főhatóságot is, és létrehozták Ukrajna kárpátaljai helyi hatalmi rendszerét.³²

³⁰ BOTLIK J. – DUPKA Gy., 1991. 53. o. – Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásáról szóló szovjet–csehszlovák szerződés szövege, illetve jegyzőkönyve. Uo. 148–150. o.

³¹ Kárpáti Kalendárium 1971. Összeáll. Bibikov, Konsztantyin; Kovács Vilmos. (Uzshorod) [Ungvár], 1970. Kárpátontúli Területi Nyomda, 2–3., 28. o. – oblaszty = terület, magyar megfelelője a megye.

³² BOTLIK J.: Közigazgatás..., II. köt. 2005. 280–281. o.

Évtizedekkel később került napvilágra, hogy 'Nagy-Kárpátalja' megvalósításának terveit nemcsak jól ismerte, hanem azokat hatékonyan támogatta az Ukrán Kommunista Párt első titkára, Nyikita Sz. Hruscsov, akinek kegyeltje volt Ivan Turjanica. Ezzel a háttérrel a helyi pártvezér volt a fő szorgalmazója Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához való csatolásának, és minél nagyobb mértékű területi gyarapításának. A Hruscsov halála után megjelent emlékirat részletében olvasható, hogy nemzetközi bonyodalmakat okoztak Turjanica mind nagyobb mértékű területszerző törekvései. Az általa szervezett fegyveres rendőri, illetve munkásalakulatokkal a Kreml vezetőinek a tudta nélkül foglaltatta el Csonka-Bereget és Dél-Máramarost. Hruscsov visszaemlékezése szerint emiatt Sztálin személyesen hívta fel telefonon, és arra utasította: minden eszközzel érje el Turjanicánál, hogy vonja vissza a fegyveres egységeit az 1938 előtti államhatárok mögé.³³ Hruscsovnak csak nehezen sikerült meggyőznie Turjanicát, és megfékeznie törekvéseit. Egyébként a Munkács-Eperjesi Pravoszláv Püspökség kárpátaljai vezetői is felsorakoztak a helyi pártvezér, kormányelnök mögé. Szabov Teofan igumen (kolostori házfőnök), püspök-helyettes, az egyházmegye adminisztrátora és más főpapok, valamint a ruszofilok („oroszbárátok”) képviselőitében Lintur Petro (a magyar korszakban Péter, 1909–1969) tanár, folklorista is aláírták azt a beadványt, amelyet Sztálinhoz küldtek.³⁴ Arra kérték, hogy „Kárpátszkaja Ruszt” vegyék fel a Szovjetunió kötelékébe. A térségben pedig hozzák létre a *Kárpátoruszi Szovjet Köztársaságot*, méghozzá a Felső-Tisza-vidéki Körösmezőtől a szepességi Poprád folyóig, az Uzsoki-hágótól Debrecenig.

A Vörös Hadsereg által Kárpátalján a hadműveletek közben, illetve nyomban azt követően már 1944 októberében bevezetett, majd a szovjet hatóságok által foly-

tatott kíméletlen terror és elhurcolás a kommunista diktatúra 1948. évi teljes kiépítéséig³⁵ összesen legalább 50 ezer elhurcolt, hadifogollyá nyilvánított és ártatlan kárpátaljai magyar polgári személyt érintett. Az áldozatok számáról ma sincsenek pontos adatok. A korabeli eseményekből jól érzékelhető, hogy a magyarság elleni megtorlást a tehetetlen düh, a bosszú is befolyásolta, mivel a szovjet Vörös Hadsereg három hónapig nem tudta áttörni a Magyar Királyi Honvédség által kiépített háromszoros magyar védelmi rendszert, különösen az Árpád-vonalat.

A Kárpátalját megszálló szovjet katonai hatóságok tudtával Ivan Sz. Konyev (1897–1973) marsall csapatai és a kárpátaljai ukrán fegyveres erők – az 1945. január 20-án Moszkvában kötött magyar fegyverszüneti egyezményt durván megszegve – a trianoni Magyarországhoz tartozó ún. Csonka-Bereg (területe 459 km²) elszakításával nyugatabbra akarták tolni az államhatárt a Tisza folyó vonaláig a Szovjetunió javára. Az ügyben 1945. április-május fordulóján Miklós Béla (1890–1948) miniszterelnök és a Honvédelmi Minisztérium megbízásából Kecskési Tibor főhadnagy hivatalosan, mint élelemszerző tiszt, helyszíni felderítést végzett.³⁶ Megállapította, hogy a háború végén Csonka-Beregen, azaz a Vásárosnaményi járás több mint 20 községében bevezették a szovjet közigazgatást, és a Tiszát jelölték ki új államhatárnak. Az NKVD és a SZMERS megtorló alakulatai erről a vidékről is szolvai gyűjtőtáborba, majd a gulágokra hurcolták a 18 és 55 év közötti férfilakosságot, kb. 1200 főt, ahol a többségük elpusztult.³⁷ A megszálló csapatok parancsnokai a községek elöljáróit kivégzéssel fenyegetve, arra kényszerítették, hogy nyilatkozatban kérjék a falujuknak a Szovjetunióhoz való csatolását. A kárpátaljai Tiszaújlak mezővárossal szemben a folyó magyarországi oldalán, akkor Szatmár, Ugo-

³³ з мемуаров Никиты Сергеевича Хрущева. (Nyikita Szergejevics Hruscsov emlékirataiból.) In. Вопросы истории (Москва), 1991. 7-8. (szám), стр.[аница, 'sztranyica'] 75., 88–89. o.

³⁴ DUPKA György: A Kárpát-medencéből elhurcolt és levéltári iratokkal is igazolt magyar és német rabok nyomában Oroszöldön és a Kaukázus országaiban. In. A Kárpát-medence elveszített, 2017. 107. o. – A beadványt először az Ungváron megjelenő újság, a Новини Закарпаття (Novini Zakarpattya) 1995. január 14-ei száma közölte. Az eredetiben: (Dobrocsin), azaz Debrecen.

³⁵ Minderről részletesen; KOSZTYÓ Gyula: Romzsa püspök meggyilkolására Hruscsov adott parancsot. A szovjet kommunista diktatúra berendezkedése Kárpátalján 1944–1950. In. „Élet, vagy halál!” (Petőfi Sándor). Magyarok IX. Világkongresszusa. III. Kárpát-medencei Magyar Vértanúság. Történeti konferencia, 2016. aug. 16. Budapest, 2016. 183–187. o.

³⁶ Kecskési Tibor (ered. Kohlmann Tivadar, 1956-tól Tollas Tibor, 1920–1997) a Ludovika Akadémián tanult (1938–1941), 1944-től csendőrtiszt, 1945-től a Magyar Honvédség tisztje. 1947-ben háborús bűnökért elítélték, 9 évi rabság után 1956 júliusában szabadult. Bécsben, majd Münchenben telepedett le. Itt 1960-ban megalapította és szerkesztette a Nemzetőr című lapot, ennek hasábjain 1989-ben adta közre a Csonka-Bereg szovjet megszállásával kapcsolatos személyes élményeit. Költő, több mint tíz verseskötetet adott ki.

³⁷ Egyetlen bűnük magyarságuk volt. 1993. 282–284. o. – Az újabb kutatások szerint Csonka-Beregből közel kétezer férfit vittek kényszermunkára.

csa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye Fehérgyarmati járásában fekvő három községből – Tiszabecs, Milota, Uszka – 452 férfit hurcoltak el. E települések megszállásával hídfőállást akartak létesíteni, ugyanis a Tiszán főútvonallal átívelő, Tiszaúj-lak-Tiszabecs közötti hídnak nagy hadászati jelentősége

(ti. a megszállt vonalon) Vásárosnaményba áttették. (...) A megszállást 16-án 14 órakor jelentettem az orosz ellenőrző bizottság Mátészalkán székelő szervének, aki azonban korábban is tudott róla. Korábban azért nem tudtam jelenteni, mert a megszálló csapatoknak első teendője volt a telefonkészülékek leszerelése, ilyenfor-

„A megszállás 16-án hajnalra történt, mikor is a megszálló erők tehergépkocsikon meglepték a rendőrséget és a honvéd határvédelmi szerveket, s azokat anélkül, hogy védekezésre gondolhattak volna, lefegyverezték”

tulajdonítottak. Ezenkívül a szomszédos Kispalád, Botpalád és Magosliget falvakból is tömegével vittek magyarokat szovjet gulágokra.

Csonka-Bereg 1945. augusztus 16. és 28. között történt jogosulatlan elfoglalásáról dr. Balogh István (1912–2007) Szatmár, Ugocsa és Bereg k. e. e. vármegye főispánja 1945. szeptember 13-án, Mátészalkán kelt havi jelentésében számolt be Erdei Ferencnek (1910–1971), a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminiszterének. A megszállás „16-án hajnalra történt, mikor is a megszálló erők tehergépkocsikon meglepték a rendőrséget és (a) honvéd határvédelmi szerveket, s azokat anélkül, hogy védekezésre gondolhattak volna, lefegyverezték. Augusztus 16-án reggel Gergelyi-Ugornyában megjelent az ukrán megszálló erők parancsnoka, egy ungvári milicista őrnagy s kijelentette, hogy a határforgalmat lezárják, és a megszállást végrehajtják. E napon az egész Tisza vonalát megszállották, sőt kisebb erők Vásárosnaménynál és Kisarnál a bal partra is átjöttek, bizonyos pontokon géppuskákat állítottak fel. Ugyane napon a magyar rendőrségnek és honvéd határvédelmi szerveknek lefegyverzett tagjait a határon

mán a telefonösszeköttetés az első pillanatban megszakadt a megszállott részekkel. Részben az orosz ellenőrző bizottság vezetőjének közbelépésére, részben a magyar katonai hatóságoknak, főleg Kóváry Marcell (1890–?) ezredes, honvédkerületi parancsnok több ízben folytatott tárgyalásának eredményeként 18-án a határforgalmat Vásárosnaménynál és Kisarnál megnyitották. (...) Mindenféle rémhírek keltek szárnyra az egész megye, sőt a Tiszántúlnak Debrecenig terjedő megszállásáig” (helyesen: megszállásáról). A főispán végül a helyzet rendezését ismertette. „Az ukrán megszálló erők augusztus 27–28-ra virradóra mindenütt visszavonultak, Lónya kivételével, ahol 28-án 15 órakor tett ellenőrző utam alkalmával még ott találtam őket. Innen ez idő tájt vonultak vissza. A határ menti községeket végigjártam, és azt a tapasztalatot szereztem, hogy ingóságokban, gabonaneműekben és állatokban jelentős kárt okoztak. Részletes kárfelvételt rendeltem [el], a jegyzőkönyvek egy része már be is érkezett. A megszállók részéről politikailag bizonyos mértékű agitáció volt érezhető az Ukrajnához való csatlakozás érdekében, és ebben a propagandában néhány helyi ember is támogatta őket. Min-

³⁸ Dr. Balogh István főispán havi jelentése, 1945. szeptember 13. In: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (Nyíregyháza), XXI. 101/C. Szatmár-Bereg vm. főispánjának iratai. Közellátási kormánybiztosi iratok. (Közigazgatási határok rendezése, hivatalok működése.) Rend. száma: 5002/el., ad 40/1945. eln. sz., 1-2. o.

dent összevéve, a megszállók előzetes intézkedéseket tettek a közigazgatás átszervezésére, bár a magyar közigazgatási szervek helyükön maradtak, ezek munkáját nem akadályozták. A helyi személyek ellen, akik a csatlakozási agitációban részt vettek, rendőrségi vizsgálat folyik. A megszállás alatt a lakosság hangulata nyomott és megfélemlített volt.”³⁸ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány magyar-érzésű vezetőinek a szovjet túlsúlyú budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjainál sikerült elérniük, hogy a csonka-beregi községekből visszavonják a szovjet-ukrán csapatokat és megszálló igazgatási szerveiket. A szovjet hatóságok ígéretei ellenére a Csonka-Beregből Szolyvára elhurcoltak közül csak a 20 évesnél fiatalabbakat és az 55 évesnél idősebbeket engedték haza.

Kárpátalján koholt vádakkal elítélték és tarkón lövéssel kivégezték a Magyar Országgyűlés Felsőházának, illetve Képviselőházának volt tagjait: *Benda Kálmánt* (1883–1945), *Demjanovich Péter Pált* (1869–1945) és *Kricsfalussy-Hrabár Endrét* (1890–1946), ill. *Bródy Andrást* (1895–1946), *Demkó Mihályt* (1894–1946) és *Fenczik Istvánt* (1892–1946). A gulágokra deportálták *Ilniczky Sándor* (1887–1947) felsőházi tagot, *Ortutay Jenő* (1889–1950), *Riskó Béla* (1887–1947), *Spák Iván* (1900–1976) és *Zsegora Ödön* (1891–1947?) képviselőket, akik közül csak Spák élte túl a pokoljárását, a többiek odahaltak.

A Kárpátalját 1944. október végére megszálló Vörös Hadsereg és a berendezkedő szovjet hatóságok megkezdték a történelmi egyházak üldözését, felszámolását. A legnagyobb felekezet, a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 350 papjából 129 megtagadta a hitehagyást (aposztáziát), vagyis a pravoszláv egyházhoz való csatlakozást, ezért mindannyiukat „a szovjet nép ellenségé”-nek nyilvánították. Az ungvári népbírósági tárgyalásokon koholt vádakkal (vatikáni kémek, Szovjetunió rágalmozása, szabotázs stb.) 25 évi kényszermunkával sújtották őket. Közülük 30-an elpusztultak a gulágon. Az életben maradtak 1955-től szabadultak.³⁹

Rajtuk kívül 19 római katolikus és 22 református lelkészt ítéltek el, majd hurcoltak szibériai lágerekbe.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hatósági felszámolása és a pravoszláv egyházba való beolvasztása ellen *Romzsa Tivadar* (Tódor, 1911–1947) püspök erőteljesen tiltakozott, ezért a szovjet vezetés elhatározta meggyilkolását, korabeli kifejezéssel a „likvidálását”. A szovjet Államvédelmi Minisztérium (MGB)⁴⁰ felderítési és diverziós titkosszolgálatának parancsnoka, Pavel A. Szudoplatov (1907–1996) tábornok emlékiratából csak 1992-ben vált ismertté, hogy a merénylet irányítására Ungváron tartózkodott. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottságának első titkára, Nyikita Sz. Hruscsov utasítására Szudoplatov dolgozta ki a „likvidálás” részletes tervét, amelyet a pártvezér hagyott jóvá.⁴¹

Romzsa Tódor püspök, miután 1947. október 27-én, Munkács közelében felszentelte Lóka község templomát, lovas fogattal visszaindult Ungvárra. Beregszöllős után az MGB ügynökei egy katonai teherautóval neki-hajtottak, hogy megöljék. A lovas kocsi összetört, a lovak elpusztultak, Romzsa is életveszélyesen megsérült. Egy újabb teherautóval odaérkező MGB-sek ütlegetni kezdték a püspököt és pap-kísérőit, s agyonverték volna őket, ha nem jön arra egy postautó. Ez vitte be őket a munkácsi kórházba, ahol az életmentő műtét után a főpásztor már gyógyulóban volt, amikor a kezelés idején odahelyezett, takarítónőnek álcázott titkos ügynök, Odárka (vagy Odotyja) november első napján, éjjel egy órakor halálos mérget adott be Romzsának. Tettetársra a Vörös Hadsereggel Kárpátaljára érkezett dr. Berman (egyes forrásokban Bergman), a kórház szovjet hatóságok által kinevezett igazgató-főorvosa volt, aki utasításával néhány percre eltávolította a püspökre éjjel-nappal a betegágyánál vigyázó Szent Bazil-rendi Manajló Mária Teofilát és apáca-nővér társait, hogy az MGB ügynöke végrehajthassa megbízatását.⁴²

Az eddig feltárt források szerint Kárpátalján 1947-től 1953-ig a kényszermunkatáborokba hurcoltakon kívül a szovjet hatóságok több, mint 12 ezer ártatlan magyart ítéltek el, akiknek további sorsa napjainkban is ismeretlen.

E lapunk térképmelléklete: *Nagy-Kárpátalja tervezett határai*

³⁹ BOTLIK József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Budapest, 1977. 284., 286–287. o.

⁴⁰ МГБ – Министерство государственной безопасности ('Minisztersztvo goszudarsztvennoj bezopasznoszti'), a Szovjetunió legfőbb állam-biztonsági szerve 1946. március 15. és 1954. március 15. között.

⁴¹ GEVORKIAN, N. – PETROV, N.: Terakti. [abbreviatúra (rövidítés, összevonás) = terrorista akciók] In: Moszkovszkije Novosztjy (Moszkva), 1992. aug. 2. (31. szám). Lásd még: PUSKÁS László: Romzsa Tódor püspök élete és halála. Budapest, 1999. 246–252. o.

⁴² [MANAJLÓ Mária Teofila]: Hogyan halt meg Romzsa püspök? Teofila bazilita-rendi nővér tanúvallomása. In: Kárpátontúli Ifjúság (Ungvár), 1990. nov. 10. (45. szám), 4–5. o.